

ROZVOJ VYŠŠÍHO INSTITUCIONALIZOVANÉHO VZDĚLÁVÁNÍ ŽEN V ČECHÁCH, NA MORAVĚ A VE SLEZSKU

Lucie Zormanová

Abstrakt: Článek sleduje vývoj a střetávání názorů na české dívčí školství od jeho skromných počátků až po uzákonění řádného vysokoškolského studia žen. V článku je popsán proces rozvoje vyššího institucionalizovaného vzdělávání žen v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. V procesu, na jehož počátku se dívky v rámci vyššího vzdělávání učí vařit a vést domácnost a na jehož konci je uzákoněna pro ženy možnost vysokoškolského vzdělání, ženy získávají přístup na univerzity jako plnoprávné studentky. Článek se zaměřuje také na podmínky zakládání dívčích škol a realizaci vzdělávání dívek v těchto školách. Autorka se také zaměřuje na oblast, která je úzce propojena s oblastí vzdělávání, a tou je možnost seberealizace ve veřejné sféře, sféře pracovního uplatnění. Na základě dobové i současné literatury a pramenů je popsána obtížnost procesu emancipace žen v oblasti vzdělávání.

Klíčová slova: institucionalizované vzdělávání žen, dívčí školy, koedukace, feminismus, dívčí gymnázium, univerzitní dívčí vzdělávání

DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION OF WOMEN IN BOHEMIA, MORAVIA AND SILESIA

Abstract: The paper follows the development of conflicts of views on Czech girls' education from its humble beginnings to the enactment of proper university education of women. In the paper, the author describes the development process of higher institutionalized education of women in Bohemia, Moravia and Silesia. It is a process beginning with girls learning to cook and manage the household as part of their higher education and ending with the legitimization of university education for women and women's access to universities as fullfledged students. The paper also focuses on conditions of establishing girls' schools and education in these schools. The author also concentrates on an area closely interconnected with the education area, namely the possibility of self fulfilment in the public sector, professional realization. On the basis of historical and contemporary literature and sources, the author describes the difficulty of the process of women's emancipation in the area of education.

Key words: institutionalized education of women, girls' schools, coeducation, feminism, girls' grammar school, university education for girls

„Pro většinu žen byl ještě v 19. století charakteristický omezený obecný rozhled a nízká úroveň vědomostí. To pravdivě reflektovalo ženiny společenské pozice. Ženě nepříslušelo podílet se na rozvoji celkové duchovní atmosféry. Ženin život byl integrován do úzkého rámce rodinných problémů“ (Burešová, 2001, s. 28).

19. století je však dobou převratných změn ve velké politice, životním stylu, postavení žen ve společnosti. Ačkoliv velká politika byla stále doménou mužů, začaly se v rámci drobných politických úkolů v této oblasti pomalu prosazovat také ženy. Vžitá představa o roli ženy ve společnosti se začínala zvolna měnit, dívkám se otevírala možnost vzdělávání na nejrozličnějších typech dívčích škol, uplatnění na trhu práce, seberealizace v ženských spolcích, literární tvorby, zakládání a vedení časopisů určených ženám.

Charakteristickým rysem českého ženského hnutí je jeho sepětí s vlasteneckým programem, což způsobilo opožděný rozvoj českého feministického hnutí, pozvolný a nenásilný průběh českého ženského hnutí, pozdější prosazení nároků českých žen ve srovnání se zeměmi západní Evropy (Francie, Velká Británie), které vlasteneckou otázku neřešily a kde ženy bojovaly pouze za rovnoprávnost žen (Bahenská, 2005). Patriotický charakter českého ženského hnutí je typický pro ženské hnutí tzv. malých národů, tedy těch národů, které procházely procesy národního obrození. Tento charakteristický rys českého ženského hnutí vedl ženy ke spolupráci s muži v počátečním prosazování požadavků žen.

1 Nižší dívčí vzdělání

Rozvoj dívčího školství v našich zemích bývá obvykle spojován se jmény Karel Slavoj Amerling a Bohuslava Rajska a se školou Budeč (Dufek, 1908; Spěváček, 1962; Jahn, 1893; Hoffmannová, 1982; Kučerová, 1914), která se počala budovat v Praze roku 1842.

K prvním pokusům o institucionalizované vzdělávání dívek však došlo již mnohem dříve, ještě v tereziánské epoše, kdy vydáním Všeobecného školského řádu 6. prosince 1774 byla pro všechny země monarchie zavedena povinná školní docházka a vytvořen pevný systém nižšího školství. V následujícím roce bylo zákonem stanoveno, že všude, kde k tomu budou podmínky, mají být jako součást hlavních škol zřízeny dívčí školy se zaměřením na základní vzdělání a vyučování ručním pracím. Z rozvrhu dívčího oddělení pražské normální školy v roce 1788 vyplývá, že největší prostor zaujímaly ve výuce ruční práce (12–17 hodin týdně), následovalo tzv. trivium (čtení 2–5 hodin týdně, psaní 3–4 hodiny a počty 2–3 hodiny týdně) a výuka náboženství (3 hodiny týdně) (Bahenská, 2005).

Z uvedených údajů vyplývá, že sice byla zavedena povinná školní docházka pro dívky, ale dívčí a chlapecké vzdělání bylo na různé kvalitativní úrovni. U děvčat se mimořádně rozvíjely ruční ženské práce, které spolu s triviem a náboženstvím byly chápány jako základ dívčího vzdělání. V obdobném duchu byly dívky vzdělávány ještě i v druhé polovině 19. století (Bahenská, 2005).

Také je třeba mít na mysli, že povinná školní docházka do 12 let věku v praxi nebyla zcela realizovaná ještě ani v 19. století. Přesto byla pro dívky z nižších vrstev, jichž byla většina, základní (triviální) škola jediným zdrojem vzdělání (Malínská, 2005). Ženy z vyšších společenských vrstev na tom díky soukromým učitelům byly lépe, ovšem ani ony neměly na počátku 19. století možnost studovat na středních a vysokých školách.

2 Vyšší dívčí vzdělávání

Jelikož feminismus v českých zemích byl spojen s vlasteneckými zájmy, dařilo se ženám v době, která byla nakloněna rozvoji českého jazyka a kultury v českých zemích, prosazovat také zájmy ženského emancipačního hnutí. Neboť vzdělané a emancipované ženy, především spisovatelky, které šířily češtinu mezi střední a vyšší společenskou vrstvu, se touto formou zviditelňovaly jako intelektuální síla. Tyto ženy, kterým se dostalo vzdělání od soukromých učitelů, v penzionátu či v klášterní škole, si uvědomovaly, že takovéto vzdělání má nesrovnatelně nižší úroveň než vzdělání, kterého se dostávalo mužům, a proto své obzory rozšiřovaly samostudiem. Jelikož si tyto ženy uvědomovaly omezenost vzdělání, kterého se dostává dívkám, a negativní vliv tohoto nedostatku vzdělávacího systému na rozvoj osobnosti dívek, žen a tím i celé společnosti, chtěly dalším generacím dívek usnadnit přístup k vyššímu vzdělání. Uvědomovaly si totiž, že díky vzdělání a kvalifikaci lze pomoci jak chudým ženám, které získají možnost lepšího výděлку, tak i těm ze středních a vyšších společenských vrstev, které se tak mohou emancipovat a osvobodit z područí manžela, který ženu ovládal. Takovýmto způsobem vznikly jak spolkové školy praktického zaměření určené chudým dívkám, tak i dívčí gymnázium, které umožnilo dívkám přístup k vysokoškolskému vzdělání.

V počátcích ženského hnutí a boje za vyšší dívčí vzdělání sehrály důležitou úlohu aktivity soukromých osob (Magdalena Dobromila Rettigová, Karel Slavoj Amerling, Bohuslava Rajska, Věnceslava Lužická Srbová).

Vyšší dívčí vzdělání se na počátku ženského hnutí neslo ve zcela jiném duchu, než jak jej pojmáme dnes. Postoj společnosti ke vzdělávání dívek

byl dlouhá léta ovlivněn představami Magdaleny Dobromily Rettigové, která úroveň dívčího vzdělání limitovala potřebami rodiny.

2.1 *Magdalena Dobromila Rettigová a Věnceslava Lužická Srbová*

Vzdělání ženy bylo podle Rettigové vlastně přípravou na roli vzorné matky a manželky, dokonalé hospodyně, žena měla být také příjemnou a rovnocennou společnicí muže, jenž s ní mohl sdílet a řešit problémy praktického života. Podle Rettigové muž tím, že měl v ženě rovnocenného partnera, byl více připoután k rodině a neutíkal od ní ke všemožným negativním zálibám. Proto také Magdalena Dobromila Rettigová otvírala „domácí školu“ pro dívky z nižších středních vrstev ve většině míst, v nichž žila. M. D. Rettigová věřila, že vzdělání a užitečné dovednosti zajistí ženám v rodině a společnosti patřičnou úctu. Rozhodně si nedovedla představit, že by vzdělání žen mělo vést k jejich profesnímu uplatnění (Johanides, 1995; Autrata, 1948; Neffová, Krásnohorská, 1885).

Také Věnceslava Lužická Srbová nechápala vzdělání ženy a její realizaci na trhu práce jako seberealizaci ženy. Dle jejího názoru se žena měla vzdělávat, aby se uživila, kdyby zůstala bez manžela, a aby kvalitně vychovávala mladou generaci vlastenců. Nepočítala s vyšším a vysokým vzděláním dívek, za nejdůležitější úkol ženy považovala starost o manžela a dítě. Tento pohled na ženu z pohledu katolické víry, který jí některé mladší spolupracovnice vytýkaly, např. Krásnohorská (Luštincová, 2010; Lužická, 1928; Krásnohorská, 1881), byl hluboce zakořeněn ve společnosti. Ještě ve druhé polovině 19. století panoval ve společnosti názor, že placené povolání či vzdělávání ženy končí v okamžiku jejího sňatku.

Až do poloviny 19. století zůstávalo vzdělávání dívek velice povrchní, nepoužitelné pro seberealizaci ve veřejné sféře. Ve společnosti se dlouho udržoval názor, že dívka pocházející z dobře situované rodiny nemá důvod studovat a zabírat místo potřebnějším. V takovém případě se výchova ubírala tradičním směrem, dívka se měla naučit vykonávat domácí práce, konverzovat v cizím jazyce, nejlépe ve francouzštině, hrát na hudební nástroj, zpívat, tančit, kreslit. Studium za účelem získání práce bylo vnímáno jako východisko z nouze pro chudé a neprovdané dívky. Studium dívek z vyšších vrstev bylo přijímáno s nedůvěrou, jako zbytečnost, a tím odsouzeno k zániku. Přijímání nových vzdělávacích tendencí se zlepšilo díky pozitivním zprávám o dívčích školách v tisku a svou roli zde sehrály zajisté také rostoucí ekonomické potíže úřednických rodin s větším počtem dcer (Bahenská, 2005).

Podobně omezené postavení žen jako v oblasti vzdělávání a uplatnění na trhu práce, zaznamenávají ženy ve sféře politické, v rodině a na veřejnosti.

Ve všech částech Rakouska-Uherska platil od roku 1812 Všeobecný občanský zákoník, který také stanovoval, že v osobních poměrech je žena podřízena muži, což uzákonilo jasné postavení ženy v rodině (Bahenská, 2005).

2.2 *Změna obsahu a cíle dívčího vzdělávání*

První polovina 19. století představuje průkopnickou dobu v ženském hnutí. V této době se setkáváme s prvními pokusy o aktivitu žen ve veřejné sféře, se zakládáním prvních ženských spolků, které však nemají dlouhého trvání a jejichž existence je zcela závislá na osobě zakladatele či zakladatelky. Také charakteristickým znakem pro ženské spolky této doby je krátkodobý zájem o spolkové dění členek spolku, neboť ženy ze spolku většinou odcházely a jejich život naplňovala péče o domácnost a rodinu.

V první polovině 19. století se rozvíjí především dívčí základní školy, v hlavních školách, pokud to podmínky dovolily, se zřizovaly dívčí třídy. Další možnosti vzdělávání dívek poskytovaly také klášterní školy a pro dívky z bohatších rodin určené penzionáty. Cílem tohoto vzdělávání dívek však nebylo uplatnění na trhu práce, ale vedení dívky v duchu dobových požadavků k tomu, aby dovedla vést domácnost, pečovat o děti a vhodně reprezentovat manžela na veřejnosti (Bahenská, 2005).

Důležitým mezníkem v našich dějinách i v dějinách školství byl rok 1848. Ve velice krátké době, v období tzv. jara národů, se v českých zemích podařilo dosáhnout pozitivních změn, které se týkaly i problematiky školství. Byl dán i v legislativní rovině záměr zřizovat české dívčí školy (Bahenská, 2005).

Druhá polovina 19. století je spojena s výraznými změnami v dívčím vzdělávání. Téměř od základu se buduje odborné dívčí školství a vyšší všeobecné vzdělávání dívek. Od šedesátých let 19. století se proměňují názory na cíl a obsah dívčího vzdělávání. Vzdělávání dívek je již chápáno jako základ pro kvalifikovanou práci mimo domov. Role a vzdělání žen se odvíjí i od toho, z jaké sociální vrstvy tyto ženy pocházejí (Horská, 2003).

Od šedesátých let 19. století se v nabídce dívčího vzdělání kromě soukromých penzionátů a klášterních škol objevují také spolkové školy a školy městské.

Prosazování myšlenky vzdělanosti a zaměstnanosti žen podpořila také těžká situace, které čelily neprovdané a ovdovělé ženy, které většinou žily u příbuzných a obvykle vykonávaly práce vychovatelek či služebných.

Myšlenku zaměstnanosti žen podpořila také nová ekonomická situace ve městech, která vyžadovala, aby neprovdané ženy ze středních vrstev začaly pracovat (ženy z nižších vrstev pracovaly vždy). Možnost pro osamostatnění pro tyto ženy byla malá, neboť dívkám z měšťanských rodin se téměř ne-

dostalo odborného vzdělání (existovaly pouze učitelky, švadleny, modistky a velmi malé procento samostatných obchodnic), díky němuž by se uplatnily na trhu práce. Ženy z této vrstvy však nemohly vykonávat tatáž povolání jako ženy z nižších vrstev, a proto, aby mohly zastávat profese, které odpovídaly vrstvě, ze které tyto ženy pocházely, musely se nejprve pro svou budoucí práci vzdělávat a získat pro ni kvalifikaci (Malínská, 2005).

V průběhu druhé poloviny 19. století se ženy stávaly jak pracovní, tak postupně i intelektuální silou (Palátová, Krausová, Havelková, 2006). Od druhé poloviny 19. století se začaly ženy uplatňovat na trhu práce, zpočátku však v typicky ženských profesích, jako je profese učitelky, vychovatelky, švadleny či modistky. V oblasti zaměstnanosti žen se v této době nesetkáváme s podporou společnosti. Společnost nebyla příliš tolerantní v otázce zaměstnávání žen spolu s muži v továrnách a v dílnách. Také pokud jde o povolání duševního charakteru, mohly ženy působit pouze jako učitelky. Učitelství představovalo pro ženy prestižní povolání, na území Rakouska-Uherska bylo však podmíněno celibátem, který fungoval až do roku 1919, kdy byl zrušen. Od roku 1869 na dívčích školách a také v nižších třídách chlapeckých a smíšených mohly vyučovat ženy, které dosud mohly být jen soukromými učitelkami v rodinách či vyučovat v soukromých dívčích školách ruční práce. V souvislosti s tímto novým zákonem byl v Praze založen čtyřletý Ústav pro vzdělávání učitelek.

Pokud jde o zaměstnanost žen, pracovní místa byla určena pouze pro ženy neprovdané a z nižších společenských vrstev. V 19. století nepřicházelo v úvahu, aby vdaná žena z měšťanské vrstvy pracovala, mohla se pouze uplatňovat v soukromé sféře a ve veřejné sféře pouze v rámci spolkové či literární činnosti, pokud jí to manžel dovolil.

V této době se ženské hnutí začalo probouzet k životu i díky osobnosti Vojty Náprstka, který po svém návratu z Ameriky sehrál důležitou úlohu v této fázi feministického hnutí. Náprstek byl ve svých názorech na úlohu ženy velice pokrokově smýšlející. V první řadě chtěl osvobodit ženu od domácí dřiny, aby tak žena získala čas pro oddech a své vzdělání. Náprstek usiloval o vyšší dívčí vzdělání, volební právo žen, o zaměstnávání žen ve státních službách apod. (Gutwirth, 1947; Šolle, 1994). Tyto otázky rozebíral a dále šířil i v Americkém klubu dam, který založil (Kodym, 1955).

2.3 *Ženské spolky a boj za vyšší dívčí vzdělání*

Ve druhé polovině 19. století přebírají iniciativu ve feministickém hnutí ženské spolky, jejichž snaha o vzdělávání českých dívek a zaměstnanost žen byla vždy spojena s vlasteneckým úsilím.

Spolková činnost nejprve začala v Čechách. První ženský spolek v Čechách, spolek Slovanek, vznikl roku 1848. Bohužel neměl dlouhého trvání (Skryjová, 1998). Na Moravě se ženské spolky začaly zakládat až později. V polovině 19. století nejevily ženy na Moravě žádnou aktivitu. V 60. letech se začal národnostně probouzet moravský venkov a až poté města, v nichž byl často výrazný vliv Němců. Do konce padesátých let ženské spolky mohly fungovat pouze jako volná sdružení, bez stanov a řídicího výboru. Ženské spolky v této době byly zcela závislé na osobě zakladatelky. Po vydání nového spolkového zákona v roce 1867 začaly ženské spolky fungovat podle vzoru mužských, a staly se tak stabilnější. Ženské spolky v této době mají již dány stanov, jsou řízeny několikačlenným výborem, mají vlastní finance a zasahují do veřejného dění v kulturní, osvětové či dobročinné oblasti, nezasahují však do oblasti politické, neboť podmínkou pro schválení stanov c. k. úřady byla nepolitická činnost spolku (Bahenská, 2005).

Známymi spolky v Čechách byl Spolek sv. Ludmily, Ženský výrobní spolek český. Dalšími známými spolky, které zakládaly své spolkové školy, byly např. Dobročinný ženský spolek Dobromila v Moravské Ostravě, jenž založil Dobromiliny pokračovací školy pro dívčí dorost (Reichlová, 1999; Prymusová, 2009), Dobročinný spolek paní a dívek Libuše v Přívoze se svou Rodinnou školou Libuše v Přívoze (Zemský archiv v Opavě, Rodinná škola Libuše v Přívoze 1919–25, inv. č. 14), spolek Domácnost a jeho kuchařská škola, brněnská Vesna, která vznikla roku 1886 jako První česká pokračovací škola dívčí v Brně. Po 1. světové válce tvořilo Vesnino školství 13 škol (dívčí lyceum, měšťanská škola, trojtřídní vyšší škola pro ženská hospodářská povolání, dvouletá obchodní škola, ústav pro vzdělání učitelek dívčích průmyslových škol, ústav pro vzdělání učitelek kuchařských a hospodyňských škol, průmyslová dvouletá škola, vyšivačská škola, roční hospodyňská škola, pětiměsíční hospodyňská škola, dvouletá pokračovací škola, hudební škola a mateřská škola) (Kalinová, Nováková, 2007; Bednářová, 1940; Šanderová, 1940). Po vzoru brněnské Vesny vznikla v Opavě také Slezská Vesna (Herešlová, 1928).

Ve školách zakládaných ženskými spolky bylo vyučování zpravidla orientováno na praktické potřeby žákyň. Všeobecné předměty tedy byly omezeny na minimum a hlavní náplň výuky tvořil praktický obor, často doplněný praxí ve spolkových prostorách či spřízněných podnicích. Na spolkových školách se uplatňovaly jako učitelské síly zejména ženy (učitelky ručních prací a cizích jazyků) a fungovala spolupráce s učiteli z chlapeckých škol nebo dívčí měšťanky (Burešová, 2002).

Spolkové školy také pomáhaly svým bývalým žákyním s hledáním práce, ať už prostřednictvím poptaváren nebo je zaměstnávaly přímo ve škole či při úřednické práci spojené se spolkem, který školu řídil. Nejsnáze se dařilo najít

práci absolventkám školy šití šatů a prádla, které mohly být umístěny jak v domácnostech, tak i v závodech nebo mohly tvořit doma a výrobky zpeněžovat, naopak nejméně úspěšné byly absolventky oboru knihvedení a účetnictví. Najít pro dívky zaměstnání vyžadovalo obrovské úsilí a této snaze se do cesty neustále stavěly překážky v podobě předsudků proti zaměstnanosti žen, kdy muži viděli v ženách nevídané konkurentky, a tak myšlenka, že dívky budou pracovat v továrně ve společnosti mužů, se prosazovala jen ztěžka a pomalu. Zaměstnané dívky také dostávaly nižší plat než muži a v době krize na trhu práce patřily k prvním propuštěným.

2.4 *Vyšší dívčí vzdělání podporované městem*

Ve druhé polovině 19. století vznikají také dívčí školy podporované městem (Vyšší dívčí škola, Pokračovací škola). Pokračovací škola, jež byla v devadesátých letech přejmenována na Městskou dívčí průmyslovou školu, měla shodné cíle s průmyslovými školami spolkovými (Drchalová, 1938).

Odlišná z hlediska obsahu vzdělání byla Vyšší škola dívčí, což byla vlastně dívčí měšťanka, jež nesloužila k přípravě žákyň na samostatné povolání (Bahenská, 2005). Vyšší škola dívčí měla celkově nižší počet hodin než chlapecká měšťanská škola a byla zřetelně orientovaná na industriální vyučování. Tato odlišnost byla současníky zdůvodňována rozdílným postavením a úkolem žen a mužů. Vyšší dívčí škola předčila možnosti soukromých učitelů a vychovatelů a také zavedla do té doby nevídané pedagogické zásady (přestávky mezi jednotlivými hodinami, zavedení tělesné výchovy, mírný a odstupňovaný kázeňský řád).

Od školního roku 1870/1871 byla otevřena 4. třída Vyšší dívčí. K radikálnímu rozšíření došlo v letech 1885–1886, kdy přibyla 5. a 6. třída, kde byla největší péče věnována již tradičně ručním pracím, kterým se v rozvrhu dostalo největšího prostoru, a výuce cizích jazyků. Významnou novinkou bylo zařazení tělocviku mezi nepovinné předměty (dívkám k navštěvování těchto hodin museli dát souhlas rodiče) (Bahenská, 2005; Drchalová, 1938). Vyšší dívčí škola byla otevřena i uchazečkám z nižších sociálních vrstev, pokud se jejich rodina uskrovnila a platila za dceru požadované školné. Ve škole se tak setkávaly dcery velkostatkářů a majitelů továren s dcerami drobných živnostníků a obchodníků (Bahenská, 2005).

Díky vzniku škol různých typů se mohla pokrýt poptávka po dívčím vzdělání u všech společenských vrstev. Finanční zázemí rodiny rozhodovalo o tom, do jakého typu školy dívka nastoupí. V zásadě platí, že pro dcery z majetnějších poměrů se nejčastěji volily soukromé penzionáty nebo Vyšší dívčí škola, které nepřipravovaly studentky pro zaměstnání, jejich cílem byla

všeobecná vzdělanost a schopnost pohybovat se v přiměřených společenských kruzích. Zatímco dívky pocházející z chudších poměrů volily více školy, které připravovaly pro konkrétní zaměstnání.

Od šedesátých let společnost pozvolna tolerovala práci žen v povoláních, jež vycházejí z jejich základního životního poslání, jako jsou povolání učitelka (podle Hasnerova zákona z roku 1869), ošetřovatelek, a také s nástupem odborných škol zaměstnávání dívek v obchodech (Bahenská, 2005).

2.5 *Soukromé dívčí ústavy*

Kromě výše jmenovaných typů škol přetrvávala existence soukromých dívčích ústavů, které se zaměřovaly převážně na výuku cizích jazyků, hudby a společenského chování, a dívčích penzionátů, jež nebyly školami v pravém slova smyslu. Nabízely ubytování pro dívky ze zámožných rodin a výuku němčiny, francouzštiny, tance, společenského chování, hry na klavír, malby, organizovaly přednášky s kulturním zaměřením, vycházky, výlety a hodiny tělocviku.

Soukromé dívčí školy byly světské a církevní. Jednou ze známých klášterních škol, jež měla pobočky na mnoha místech České republiky (kupř. Štětkeň, Praha, Svojšín u Kolína), byl Ústav anglických panen. Školy tohoto řádu fungovaly na území České republiky od roku 1747, kdy řeholní sestry založily v Praze v ulici Karmelitánské svou školu a výchovavací ústav, až do roku 1948 (Kodýdková, 2005). Zajímavostí je, že tato římskokatolická kongregace přijímala dívky bez ohledu na jejich vyznání. Za vyučování se platilo školné, které zužovalo okruh dívek, které mohly navštěvovat tuto soukromou církevní školu (Kodýdková, 2005; Jílek, 1927).

Po celé devatenácté století bylo dívčí vzdělání na nižší úrovni než chlapecké, k obratu došlo až roku 1890, kdy bylo založeno první dívčí gymnázium ve střední Evropě. Chlapci měli daleko větší možnosti k získání vyššího vzdělání než dívky. Pro chlapce existovala osmiletá gymnázia, šestileté, od roku 1869 sedmileté reálky, průmyslové školy, reálná gymnázia, akademie a další střední odborné školy.

3 **Přístup žen k maturitní zkoušce a univerzitnímu vzdělání**

3.1 *Dívčí lycea*

Jako další možnost pro vyšší vzdělávání dívek byla od roku 1900 zřizována šestiletá dívčí lycea, jež měla dívky připravit k vysokoškolskému studiu a zároveň jim poskytnout všeobecné uzavřené středoškolské vzdělání pro případ,

že by nechtěly pokračovat v dalším vzdělávání. Výuka byla zakončena maturitní zkouškou, která byla upravena analogicky podle chlapeckých ústavů a skládala se z části písemné a ústní. Absolvování maturitní zkoušky na těchto lyceích opravňovalo dívky k mimořádnému studiu na filozofické fakultě. Absolventky těchto dívčích lyceí mohly být připuštěny také k učitelství na obecných a měšťanských školách, po dodatečné zkoušce z latiny také ke studiu farmacie. Po absolvování čtvrté třídy se žáčky mohly uplatnit jako zaměstnankyně na poštovních úřadech apod. Vyšší vzdělání praktického rázu, které dívkám nabízela lycea, nebylo dívkami doceněno a většina žaček v těchto školách spatřovala možnost přípravy k vysokoškolskému studiu, na které ale nebyly přiměřeně připraveny. O tom svědčí i zvýšený zájem o tyto školy v okamžiku, kdy zřídily vyšší reálné gymnaziální oddělení. Samotná lycea byla roku 1922 zrušena a ve většině případů přeměněna na reformě reálná gymnázia (Kádner, 1929; Neuhöfer, 1930).

3.2 *Dívčí gymnázium*

Důležitým mezníkem v dějinách českého školství bylo založení dívčího gymnázia. Myšlenka na možnost středoškolského vzdělání dívek budila ve druhé polovině 19. století často posměch či dokonce mravní rozhořčení a setkávala se s nepochopením i u mnoha všeobecně uznávaných a jinak v myšlení liberálních mužů. Gymnázium, které v myšlení tehdejší společnosti představovalo především přípravu na univerzitu, což byla sféra vyhrazená pouze mužům, se totiž považovalo pro ženu za absolutně nepotřebné a zbytečné (Malínská, 2005).

Myšlenku na gymnaziální vzdělání dívek se podařilo zrealizovat až Elišce Krásnohorské na konci 19. století. Krásnohorská chtěla tímto krokem ulehčit příštím generacím žen cestu ke vzdělání (Bauerová, Bártová, 1987). Krásnohorská považovala vzdělání za nutnost i u těch žen, které se chtěly věnovat výhradně rodině, péči o domácnost a výchově dětí, neboť ženy nepovažovala za méněcenné a méně inteligentní než muže, což bylo v tehdejší společnosti běžné, a považovala vzdělání za jedinou cestu k pozvednutí žen (Malínská, 2005). Krásnohorská chápala dokonce právo na vzdělání jako přirozené právo žen (Krásnohorská, 1881).

Z iniciativy Elišky Krásnohorské vznikl také roku 1890 Spolek pro ženské studium Minerva. Přestože 11. března 1890 byla předána říšské radě jedním z poslanců petice o povolení založení dívčího gymnázia Minerva, která byla následně schválena, ani tak nebylo ještě na poli ženského vzdělání dobojováno. Vzhledem k tomu, že absolventky Minervy usilovaly o kvalifikaci v oborech vyhrazených dosud pouze mužům, setkávaly se s velmi

nesouhlasným postojem veřejnosti. Ústav z počátku bohužel neměl právo maturity; absolventky ji skládaly na státním chlapeckém gymnáziu. Ovšem teprve od roku 1901 obsahovalo maturitní vysvědčení klauzuli opravňující studentky k návštěvě univerzity (Bahenská, 2005) a od roku 1907 mohly dívky maturovat na svém ústavu. Minervu lze považovat za vrchol boje za ženské vzdělávání, ženám totiž pomohlo dosáhnout nejvyššího cíle, otevřelo jim cestu na univerzitu.

3.3 *Přístup k univerzitnímu vzdělání*

Ani vznik gymnázia neotevřel dívkám ihned přístup k univerzitnímu vzdělání. Přístup na univerzitu získaly ženy od roku 1896 jako hospitantky, což znamenalo, že přednášky mohly navštěvovat jen se souhlasem vyučujícího a vstup na univerzitu jim mohl být kdykoliv zakázán a neměly právní nárok skládat zkoušky. Teprve roku 1897 Filozofická fakulta Univerzity Karlo-Ferdinandovy poprvé přijala ženy jako řádné posluchačky a v roce 1902 první ženy na Univerzitě Karlově směly studovat farmacii a medicínu. První lékařkou, která vystudovala v Praze, byla Anna Honzáková, absolventka Minervy (Hanzal et al., 1997), jejíž cesta k doktorskému titulu byla dosti složitá a plná překážek.

Poté, co absolventky dívčího gymnázia začaly vstupovat na univerzitu, bylo na pořadí další téma, volební právo žen, neboť „bude-li mít žena stejné postavení v povolání, musí přece mít i stejná občanská práva! Žádná politická strana nemohla zcela pustit ze zřetele, že snad jednou přistoupí k volebním urnám i ženy a náležitě zamíchají volebními výsledky“ (Horská, 2003, s. 9).

3.4 *Cesta ke kvalitnímu středoškolskému vzdělání dívek*

Ženy sice dosáhly možnosti studovat na univerzitě, ale ukázalo se, že jejich příprava není dostatečná, neboť dívky neměly možnost absolvovat střední školu se stejnými podmínkami a požadavky jako studenti na státních gymnáziích (Burešová, 2001). Bylo tedy nutností vybudovat kvalitní středoškolské vzdělání pro dívky. Do úvahy přicházely dvě možnosti, jak docílit gymnaziálního vzdělání dívek, jež by bylo srovnatelné se vzděláním chlapců. První možností, kterou se ubíralo dívčí gymnázium Minerva, bylo zakládání dívčích středních škol, jejichž učební osnovy byly srovnatelné s osnovami chlapeckých gymnázií. Druhou možností byla myšlenka vzniku koedukovaných škol. Tato myšlenka se setkala s velkým odporem i mravním rozhořčením společnosti.

Po vzniku Minervy začala vznikat i podobná dívčí gymnázia¹ na území celého našeho státu. Roku 1903 vzniklo také první dívčí gymnázium na Moravě ve Valašském Meziříčí, roku 1905 v Brně a roku 1911 ve Slezsku (Hořínek, 1960; Barcuch, Roklová, 1991). Pro gymnázium ve Valašském Meziříčí vypracoval učební osnovy František Drtina ve spolupráci s Oktaviánem Wagnerem. Jednalo se v podstatě o zvláštní typ reálné gymnaziální výuky speciálně upravený pro dívčí vzdělání. V 7. a 8. ročníku probíhala diferencovaná výuka v klasickém oddělení ústavu (ve větším rozsahu se vyučovala latina a nový předmět kulturní dějiny řecké a římské) a v oddělení moderním (výuka měla vyhrazeno více hodin pro přírodovědné předměty a úvod do deskriptivní geometrie). Tyto učební osnovy byly později používány i na jiných dívčích středních školách (Drtina, 1905).

3.5 *Prosazení koedukace*

Odborníci a zastánci systému koedukace (např. Drtina) upozorňovali na její klady. Koedukovanou školu chápali jako přirozené prostředí, tj. s podobným uspořádáním jako v rodině a v celé společnosti, argumentovali také tím, že koedukace je úsporná a demokratická, neboť tak mají obě pohlaví stejnou příležitost ke vzdělání a zároveň má dobrý vliv na morálku a vývoj chlapců i dívek (Drtina, 1905).

Možnost stát se studentkami, rovnocennými s chlapci byla dívkám dána až ministerským výnosem z roku 1919. Z počátku se však všechny dívky musely nejprve hlásit na dívčí střední školy, a jen pokud v nich nebyl dostatek místa, mohly se dát zapsat na střední školu chlapeckou. Úplnou volnost ve výběru vzdělávacího zařízení získaly dívky až výnosem ze dne 16. června 1921, kdy bylo připuštěno dívčí studium na chlapeckých středních školách bez jakéhokoliv omezení (Neuhöfer, 1930).

¹ O gymnázia ve Valašském Meziříčí a v Brně se zásadním způsobem zasloužila Jednota učitelů moravských v čele se Zdeňkou Wiedermannovou, významnou představitelkou ženského hnutí na Moravě. Wiedermannová po neúspěšných pokusech o zavedení koedukace na středních školách založila spolek Dívčí akademie, který za pomoci básníka J. S. Machara, T. G. Masaryka a F. Drtiny inicioval založení výše zmíněných reformních gymnázií (Burešová, 2001). Za vznikem dívčího reálného gymnázia ve Slezsku také stojí ženský spolek, a to spolek Vlasta (Hořínek, 1960; Barcuch, Roklová, 1991; Zemský archiv v Opavě, Dívčí lycea ve Slezské Ostravě a Opavě, dívčí reálné gymnázium ve Slezské Ostravě a Opavě 1911–1922, inv. č. 1133; Zemský archiv v Opavě, II. Spisový materiál, C. spisy, období 1909–1928, oddělení I. – střední školy, kar. č. 629, sign. V/48/16).

Závěr

První vlna feministického hnutí dosáhla řady úspěchů spočívajících v odstranění viditelných legislativních překážek. Reálné postavení žen se od ukončení první vlny feministického hnutí, datované přibližně do 30. let 20. století proměnilo. V tomto období přibývalo vysokoškolsky vzdělaných žen – právniček, lékařek, vědkyň různých oborů atd. Definitivním přelomem v nahlížení společnosti na ženy jako na slabší pohlaví, které je pro většinu profesí nevhodné, byla první a zvláště druhá světová válka. V této době, kdy museli být muži na frontě, ženy začaly vykonávat většinu profesí, a to i těch, které byly do té doby považovány za čistě mužské. Za druhé světové války ženy plně prokázaly své schopnosti ve veřejném životě.

Po druhé světové válce však došlo v západních společnostech k hospodářskému rozmachu, a muži tak byli znovu schopni své ženy uživit, což mělo za následek opětovné zahrnutí žen do domácností. Do představ společnosti o roli ženy se vracela měšťanská představa, že štěstí ženy spočívá v péči o děti a manžela. Tentokrát však byla aplikována i u žen vysokoškolsky vzdělaných, proto byla situace vnitřně mnohem konfliktnější. Ženy si připadaly v důsledku tehdejší rétoriky „vadné“, když se necítily šťastné a vnitřně naplněné při vykonávání domácích prací, jak výstižně popisuje psycholožka Betty Friedan v knize *Mystika ženství*. Ženám však postupně docházelo, že tento problém, který nemá jméno, není jejich problémem, ale problémem celé společnosti. Proto po obrovské konzervativní vlně v západních zemích, která v 50. letech 20. století opět přinesla ženám pocit neužitečnosti, se v 60. letech začala formovat druhá vlna feministického hnutí, jejímiž cíli bylo právo ženy na větší kontrolu nad vlastním tělem, právo na potrat a přístup ke všem profesím. Jelikož si ženy uvědomily, že legislativní uzákonění jejich práv neřeší samu podstatu problému, začaly se nyní ve druhé vlně feministického hnutí zabývat změnou kultury, změnou myšlení společnosti.

U nás v tehdejší Československu byly tyto výdobytky zaváděny shora, ať už jde o uzákonění práva na potrat v roce 1958 nebo o rovný přístup k profesím. Rovnost mužů a žen byla v podmínkách tehdejšího socialistického Československa sice myšlena vážně, ale měla jeden problém – probíhala v situaci, kdy individuální svoboda člověka byla potlačována, kdy platil zákaz sdružování. Ženy se tedy nemohly samy ve veřejné diskusi vyjádřit. Dalším úskalím bylo myšlení společnosti, která zůstávala stále patriarchální a v níž ženy kromě práce v zaměstnání, na kterou získaly právo, musely ještě samy zastat péči o děti, manžela a domácnost, stejně jako dříve. Jelikož však měly ženy v této době, ve srovnání s podmínkami první vlny feminismu, přístup ke vzdělání a zaujímaly pozice ve vědě, feministické hnutí se postupně z velké

části přesunulo na univerzitní půdu, kde se etablovalo jako vědní obor – studium ženského, později i mužského problému.

Ve 20. století tedy postavení žen ve společnosti dosáhlo obrovského pokroku. V některých profesích (zdravotnictví, školství), které byly dříve považovány za doménu mužů, dnes převažují ženy. Ženy jsou dnes již v téměř rovnocenném postavení s muži a mohou vykonávat jakékoliv povolání, neboť profese již nejsou striktně rozděleny na mužské a ženské. Ženy se také stále více prosazují na vedoucích postech.

Je ovšem třeba podotknout, že ačkoliv ženy dosáhly výrazných úspěchů ve veřejné sféře, stále nejsou zcela rovnocenné s muži, a to zejména proto, že soukromá sféra je stále považována za doménu žen, což znamená pro ženy značnou zátěž. Neboť ačkoliv ženy vykazují srovnatelnou pracovní vytiženost s muži, společnost stále předpokládá, že péče o děti a domácnost je především záležitostí ženy. Naštěstí i na tomto poli již začínají iniciativy (např. Aktivní otcové), které chtějí daný stav změnit a dělbu práce v soukromé sféře rozdělit rovnoměrně. Dalším problémem, který dnešní společnost pomalu začíná vnímat, je feminizace některých profesí a negativní dopad feminizace na prestiž a mzdové ohodnocení těchto profesí. Také o řešení tohoto problému se již pokoušejí projekty typu Muži do škol.

Použitá literatura

- AUTRATA, F. V. 1948. *M. D. Rettigová*. Brno: Družstvo moravského kola spisovatelů. 72 s.
- BAHENSÁ, M. 2005. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávací a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri. 175 s. ISBN 80-7277-241-4.
- BARCUC, A., ROKLOVÁ, E. 1991. *Místopis starého Přívozu: Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska*. In *Ostravské kalendárium*. Šenov u Ostravy: Tilia. ISBN 978-80-86904-32-0.
- BAUEROVÁ, J., BÁRTOVÁ, E. 1987. *Proměny ženy v rodině, práci a veřejném životě*. Praha: Svoboda. 306 s.
- BEDNÁŘOVÁ, V. 1940. *Jak vznikalo dívčí odborné školství na Moravě*. Brno: Pokorný. 8 s.
- BUREŠOVÁ, J. 2001. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2001. 506 s. ISBN 80-244-0248-3.
- BUREŠOVÁ, J. 2002. Národně politické aktivity českých ženských spolků v první polovině 20. století. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Historica. Sborník prací historických*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 250–270. ISBN 978-80-244-1721-9.
- DRCHALOVÁ, V. 1938. *Městská dívčí škola v Praze: o jejím vzniku a vývoji*. Praha: Pražská městská tiskárna. 43 s.
- DRTINA, F. 1905. *Dívčí školství u nás a jinde*. Praha: Jednota učitelů. 49 s.

- DUFEK, J. 1908. *Dr. Karla Sl. Amerlinga výchovny budečské a Geneastr. Dějiny první hlavní české školy a kursu učitelského: k stoleté památce narozenin velkého lidumila*. Praha: Dědictví Komenského. 128 s.
- GUTWIRTH, V. 1947. *Vojta Náprstek*. Praha: Orbis. 30 s.
- HANZAL, J. et al. 1997. *Velké ženy české*. Praha: X-Egem. 181 s. ISBN 80-7199-020-5.
- HERELOVÁ, T. 1928. *Stručná kronika zemské dívčí odborné školy rodinné a živnostenské v Opavě*. In *Deset let československého Opavska*. Opava: Slezská lidová tiskárna, s. 35–37.
- HOFFMANNOVÁ, E. 1982. *Karel Slavoj Amerling*. Praha: Melantrich. 284 s.
- HORSKÁ, P. 2003. Z historie role ženy-matky a ženy-partnerky. In VODÁKOVÁ, A., VODÁKOVÁ, O. *Rod ženský: kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Praha: Sociologické nakladatelství, s. 9–18. ISBN 80-86429-18-0.
- HOŘÍNEK, A. 1960. *Těšínsko v zrcadle Slezské Matice osvěty lidové: 50 let její činnosti: 8. září 1898 – 8. září 1948*. Karviná: V. Valeček. 325 s.
- JAHN, J. V. 1893. *Karel Slavoj Amerling: obraz života a práce*. Praha: F. Šimáček. 119 s.
- JÍLEK, F. 1927. *Dějiny městyse Štětkně nad Otavou*. Štětkně. 99 s.
- JOHANIDES, J. 1995. *Magdalena Dobromila Rettigová*. Rychnov nad Kněžnou: Městský úřad. 361 s. ISBN 80-901757-2-4.
- KÁDNER, O. 1929. *Vývoj a dnešní soustava školství: díl 1*. Praha: B. Janda. 550 s.
- KALINOVÁ, A., NOVÁKOVÁ, L. 2007. *Dcerám českým: brněnský ženský vzdělávací spolek Vesna v letech 1870–1920*. Brno: Moravské zemské muzeum. ISBN 978-80-7028-303-5.
- KODÝDKOVÁ, M. 2005. *Česká provincie Congregatio Jesu a její proměny ve 20. století se zaměřením na její působení ve Štětkni: bakalářská práce*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. 72 s. Vedoucí bakalářské práce I. Doležalová.
- KODYM, S. 1955. *Dům u Halánků: Vzpomínky na Vojtu Náprstka*. Praha: Československý spisovatel. 237 s.
- KRÁSNOHORSKÁ, E. 1881. *Ženská otázka česká*. Praha: Dr. Edvard Grégr. 32 s.
- KUČEROVÁ, V. 1914. *K historii ženského hnutí v Čechách: Amerlingova éra*. Zábřeh: Ženská revue. 144 s.
- LUŠTINCOVÁ E. 2010. *Život, dílo a odkaz Věnceslavy Lužické: bakalářská práce*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická. 46 s. Vedoucí bakalářské práce K. Rýdl.
- LUŽICKÁ, V. 1928. *Z mých pamětí*. Mladá Boleslav: Karel Vačlena. 358 s.
- MALÍNSKÁ, J. 2005. *Do politiky prý žena nesmí – proč?* Praha: Libri. 173 s. ISBN 80-7277-295-3.
- MORKES, F. 2005. Karel Slavoj Amerling a budečská tradice v českém školství. In *Budeč 1100 let: archeologie a historie*. Kladno: Sládečkovo vlastivědné muzeum. 208 s. ISBN 80-239-5742-2.
- NEFFOVÁ, M., KRÁSNOHORSKÁ, E. 1885. *Památce Magdaleny Dobromily Rettigové*. Praha: Nákladem Výboru dam pro zřízení české kuchařské školy v Praze. 8 s.

- NEUHÖFER, R. 1930. *Deset úvah o středním školství*. Praha: Česká grafická unie. 307 s.
- PALÁTOVÁ, K., KRAUSOVÁ, V., HAVELKOVÁ, I. 2006. Žena pohledem právních norem habsburské říše druhé poloviny 19. století. In ČADKOVÁ, K., LENDEROVÁ, M., STRÁNÍKOVÁ, J. *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zasetí historiografie: sborník příspěvků ze IV. pardubického bienále 27.–28. dubna 2006*. Pardubice: Univerzita Pardubice, s. 501–514. ISBN 80-7194-920-5.
- PRYMUSOVÁ, H. 2009. *Emancipační hnutí českých žen na severní Moravě a ve Slezsku od konce 19. do poloviny 20. století: magisterská diplomová práce*. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. 136 s. Vedoucí diplomové práce J. Malíř.
- REICHOVÁ, L. 1999. *Emancipační hnutí žen a ženské spolky na severní Moravě na přelomu 19. a 20. století: diplomová práce*. Olomouc: Univerzita Palackého, Filozofická fakulta.
- SKRYJOVÁ, M. 1998. *Spolek Slovanek: Honorata Zapová-Wisniowska: diplomová práce*. České Budějovice: Jihočeská univerzita.
- SPĚVÁČEK, V. 1962. *Karel Slavoj Amerling*. Klatovy: Okresní vlastivědné muzeum. 39 s.
- ŠANDEROVÁ, V. 1940. Sedmdesát let brněnské Vesny. In *Ženy na Moravě*. Brno: Dobročinný komitét. Edice Chudým dětem.
- ŠOLLE, Z. 1994. *Vojta Náprstek a jeho doba*. Praha: Felis. 255 s. ISBN 80-901766-0-7.
- Zemský archiv v Opavě, Dívčí lycea ve Slezské Ostravě a Opavě, dívčí reálné gymnázium ve Slezské Ostravě a Opavě 1911–1922, inv. č. 1133.
- Zemský archiv v Opavě, II. spisový materiál. C. spisy, období 1909–1928, oddělení I. – Střední školy, kart. č. 629, sign. v/48/16.
- Zemský archiv v Opavě, Rodinná škola Libuše v Přivoze 1919–25, inv. č. 14.

Autorka

PaedDr. Lucie Zormanová, Ph.D., AHE Wodzisław Śląski, Pedagogická fakulta ul. 1-go Maja 23b, Wodzisław Śląski a Rovné příležitosti, o. s., Ostrava, Na Hradbách 1922/15, 702 00 Ostrava, e-mail: l.zormanova@centrum.cz